

Introduksjon

Bjarne Øvrelid og Halvor Nordby

Bokas tema og overskrift er «makt i velferdstekster». Det var dette forfatterne ble invitert til å skrive om – helst med utgangspunkt i dagsaktuelle tekster og offentlige styringsdokumenter. Her åpnet det seg mange muligheter. Bidragene preges da også av tematisk bredde og variasjon i tilnærminger. Noen bidrag benytter spesifikke varianter av diskursanalyse, i ulik grad avhengig av hvordan sjangeren forstås. Men kun et mindretall av bidragene bekjenner seg åpent til bare én teoretisk eller metodisk skoleretning.

Hvorfor og for hvem?

Det finnes etter hvert en rekke bøker om tekst- og diskursanalyse fra norske fagmiljøer. Særlig har inspirasjon fra Michel Foucault (Schaaning, 2007) og Norman Fairclough (Skrede, 2016) vært synlig i fagfeltet. Iver Neumanns bredt anlagte innføring i diskursanalyse (2021) har også satt sitt preg på fagmiljøene. Her finnes mye gull for lesere som vil gå videre. Gjennom boka gir

vi flere hint til klassikerne i et fagfelt der kruttet fortsatt er tørt. De dukker opp i biter og fragmenter i flere av kapitlene.

I vårt prosjekt er vi opptatt av spesifikke tekster og bruk av analytiske virkemidler for å generere poenger relevante for norsk velferd og tilhørende yrkesgrupper. Bokas bidrag til kunnskapsfeltet er ikke først og fremst at den presenterer nye teoretiske eller metodiske perspektiver. Målet er heller ikke å utvikle en enhetlig eller abstrakt forståelse av hvordan makt kan komme til uttrykk i tekster. Hensikten er snarere å anskueliggjøre hvordan makt kan forstås og komme til uttrykk på ulike måter, i ulike spesifikke tekster som har med velferd å gjøre. Makten kan dessuten være skjult, den kan være subtil, og den kan være forkledd.

Til sammen viser bidragene ikke bare frem mangfoldet av makt i dagsaktuelle velferdstekster, men markerer også en tydelig bekymring for dens omfang. Bidragene fokuserer spesielt på sentrale styringsdokumenter som spiller en stor rolle i formelle, normative og praktiske forståelser av velferd og velferdstjenester. Et hovedmål med boka er å kritisk drøfte den objektive og vitenskapelige kunnskapsstatusen i disse dokumentene. Dette gjøres gjennom analyser av hvordan dokumentene uttrykker makt, og hvordan makten kan prege praksisfeltet og offentligheten mer generelt.

Når det gjelder avgrensningen til tekster i velferdsfeltet, er den styrt av erfaring og interesse. Alle bidragsyterne har lang fartstid fra universitets- og høskolesektoren. Gjennom mange års undervisning og forskning har forfatterne brukt mye tid på å formidle og produsere teori og forskning for og fra helse- og sosialfaglige praksisfelt.

Det er særlig én erfaring som ligger til grunn for boka slik vi har innrettet den: Vi opplever at mange tekster – og spesielt offentlige dokumenter – har en status som gjør at de lett leses som autoritative, objektive sannheter. Dette gjelder særlig «tunge» offentlige dokumenter som forarbeider til lovverk, forskrifter og offentlige utredninger. Risikoen er dermed stor for å innta et reproduserende og aksepterende perspektiv som står i motsetning til faglige idealer om kritisk refleksjon. Det finnes ikke bare én måte å forstå problemer i velferdsfeltet på, og heller ikke bare én mulig løsning på hvert enkelt problem. Skal fagfelt og profesjoner utvikle seg, må nye perspektiver på dagsorden, i utdanning og offentlig debatt.

I boka er vi opptatt av å vise hvordan dette ikke skjer hvis offentlige tekster lukker refleksjonsrom i stedet for å åpne dem. Det finnes mange offentlige tekster med relevans for velferd og velferdspolitik som sier mye om, og legger premisser for, hvilke kunnskapssyn, problemforståelser, tiltak og styringsra-

sjonaliteter som er i omløp i de velferdsyrkene studenter etter hvert skal ut og jobbe i. I boka finnes kilder til forståelse av hvilke systembetingelser som gjelder når ferdig utdannede studenter skal ut i ulike virksomheter. Flere av kapitlene er opptatt av hvordan disse betingelsene kan forstås som maktstrukturer, og hvordan maktens tekster former hva som regnes som normalt, rett og rimelig i forståelsen av problemer og løsninger i velferdsstaten.

Et underliggende poeng i boka er at innsikt i hvordan praksisfeltet bør utvikles, først kan oppnås dersom man er oppmerksom på grunnleggende alternative forståelser. Ærbødigheten for styrende rammeverk kan utfordres når man innser at rammeverkene ikke beskriver en objektiv realitet, men uttrykker verdier, ideologier og kunnskapssyn som i stor grad kan endres. Dermed kan også praktiske føringer og arbeidsformer endres.

Gitt bokas praktiske og tematiske innretning, er kapitlene på ulike måter godt egnet for bachelor- og, kanskje særlig, masternivå i helse- og sosialfaglige utdanninger. Som eksempelsamling vil den kunne være inspirerende for doktorgradsstudenter. Erfaring tilsier at også høyere fagnivåer setter pris på konkrete eksempler på analyser som kan generere diskusjoner om maktrelasjoner, ofte på mer abstrakte nivåer.

Vi har i tillegg et håp om å bidra til diskusjon i vitenskapelige miljøer som er opptatt av velferdsstatens styringsambisjoner og kvalitetsheving i velferdsprofesjonenes virksomheter. Mange av kapitlene utfordrer tradisjonelle syn på vitenskapeliggjøring av styring og profesjonsutøvelse. Vi håper og tror at også ansatte med lang erfaring i velferdsprofesjoner vil kunne ha glede av boka dersom de kjenner behov for å gå i refleksjonsmodus om sin daglige praksis. Vi utdyper debattpotensialet i boka i et sluttkapittel som diskuterer betydningen av de ulike bidragene på et mer overordnet nivå.

Makt – tekst – analyse

Dette er ikke en bok som introduserer tekst- og diskursanalysenes teoretiske forutsetninger. Likevel krever prosjektet en kort avklaring av grunnleggende poenger som kobler makt, tekst og analyse. Den inngangen til makt som treffer best i vår sammenheng, kan pedagogisk gjerne knyttes til Steven Lukes'

klassiske inndeling. Hos ham har makten tre dimensjoner som ofte må sees i sammenheng (Lukes, 1974):

- Direkte makt, der A har makt over B fordi A har ressurser til å presse B til å gjøre noe B ellers ikke ville gjort.
- Makt til å sette dagsorden, der noe defineres som relevant og til saken, mens andre ting holdes utenfor.
- Idémakt, der bestemte oppfatninger er blitt naturaliserte, og hva som regnes som sant, funksjonelt, rimelig, rettferdig og lignende fremstår som objektive realiteter og tas for gitt.

Jo mer makten preges av de to sistnevnte dimensjonene, desto mindre konflikt og motstand kan en forvente. Dermed får synspunkter og handlinger også lettere aksept, og det blir vanskeligere å se at makt er i omløp overhodet. Dette er et felles grunnsyn ved maktforståelsen til flere av klassikerne på diskursanalysens område. For eksempel er både Foucault og Fairclough opptatt av hvordan fenomener og tingenes orden fremstår som normale (Neumann, 2021; Fairclough, 2003). Vi formes og disiplineres av makten, ofte uten viten og vilje. Dermed er det heller ikke aktørenes individuelle intensjoner som er i spill, men den formende effekten av kunnskapsregimer og makt.

Flere, ikke minst Thomas Mathiesen, har poengtert problemene med en slik maktform. Den hviler på passiv og til dels ubevisst tilslutning. Han kaller tilstanden for avmakt (Mathiesen, 1992). Sentralt i resonnementene hans er at maktens disiplinerende effekt er usynlig. Vi formes fordi vi ikke ser den, men tar den for gitt. Makten kommer først til syne når den møtes med motmakt.

Skal en koble makt mot tekster, er det i vår velferdskontekst mest relevant å ta utgangspunkt i tekster som inngår i en sammenheng der påvirkning og styring er rammer for tekstens funksjon. Tekster blir i vår sammenheng ikke en isolert lingvistisk størrelse, men språklige uttrykk innvevd i sosiale praksiser. Det medfører at det å forstå makt i tekster også innebærer å forstå noe av konteksten rundt formuleringene i tekstene.

Mange av tekstene bidragene i boka analyserer, er skrevet av aktører som selv er i en tydelig maktposisjon. Forfatterne av velferdstekstene har hatt myndighet eller et bestemt mandat til å utvikle dokumenter som helt eksplisitt er ment å legge føringer for praksis, og de er selv del av grupper som har – og tar – en maktposisjon. Forfatterne jobber ofte tett på politiske

og profesjonsbyråkratiske nivåer og er ofte selv del av et etablert og på mange måter privilegert fellesskap. Forfatterne formelle og (normalt) selvopplevde rett til å definere problemstillinger og løsninger er en del av tekstenes kontekst.

Mange av bidragene i boka er opptatt av å få frem at tekster ikke oppstår i et vakuum, og at konteksten tekster er skrevet i, kan forsterke maktuttrykk. Dette er et spesielt slående poeng innen velferd, fordi menneskene tekstene er skrevet for, har svært lite makt over de strukturelle rammebetingelsene de er prisgitt. Det gjelder både profesjonelle som jobber i førstelinje og mottakere av velferdstjenester. De som jobber i førstelinje har liten påvirkning på systembetingelsene, men må legge mye energi og profesjonell selvforståelse i å håndtere dem, både opp mot krav og forventninger fra mottakere og egne etiske overbevisninger om hva som er faglig godt nok. Mange opplever en utilstrekkelighet som det rett og slett kan være svært tungt å bære (Nordby, 2012).

Mottakerne er på sin side ofte svært sårbare mennesker som overhodet ikke har myndighet eller mandat til å påvirke systemet de frivillig, men oftere ufrivillig, er en del av. Like fullt er det en spenning her mellom posisjonene til dem som er i førstelinje, som er i en maktposisjon, og mottakere som må finne seg i de ordningene som kommer «ovenfra». Denne spenningen er spesielt slående innen velferdsfeltet.

Ser vi på offentlige dokumenters plass i statushierarkiet i velferdsapparatet utenfra, dreier det seg om mennesker som har makt, som skriver om – og angir normative føringer for – mennesker som har lite eller ingen motmakt. Moderne idealer om såkalt «brukermedvirkning» eller «samskaping» kan i liten grad gjøre noe med disse fundamentale rammebetingelsene.

Sosiale forståelser av maktbegrepet

De sosiale dimensjonene ved maktbegrepet er fremtredende i mange av kapitlene i boka. Alt bidragsyterne skriver om psykiatri, medvirkning i barnevern, ytelsessystemer i NAV, klima og andre temaer kan leses som bestemte måter å oppfatte og håndtere sosiale fenomener og praksiser på. Foucault kalte etter hvert denne tilnærmingen for *dispositif* eller på norsk *an-ordninger*, i betydningen grunnleggende strategier, praksiser og prosedyrer – altså måter ideologiske grunnsyn praktiseres på (Schaaning, 1999).

Foucaults forståelse av makt er brukt direkte og indirekte i flere av kapitlene. Kort og forenklet fortalt, og med relevans for bokas kapitler, viser han til

fremveksten av det moderne samfunn preget av mindre direkte fysisk, voldelig undertrykking, men like fullt mer tilforlatelig forming av subjekter (Foucault, 1999). Hans utlegning av *det panoptiske system* handler om funksjonelt innrettede teknologier for overvåking og disiplinering, der mange mennesker kan styres gjennom et fåtall overvåkere og en tilrettelagt fysisk innretning (Foucault, 1994). Fengsler, fabrikker, militærkaserner og klasserom er relevante eksempler. Fanger, arbeidere, soldater og elever er satt i materielle, teknologiske regimer som gjør at de vender maktens blikk mot seg selv. Overvåkerne kan alltid observere de overvåkede, men de overvåkede har ikke samme mulighet til å ha kontroll på overvåkerne. De må alltid kalkulere med at de kan bli kikket i kortene. Slik blir menneskers kropp og sinn lydige og disiplinerte.

Denne maktformen er effektiv, funksjonell og til dels fundert på den engelske filosofen Jeremy Bentham's nyttetenkning. Overvåkerne selv er også en del av det disiplinerende regimet, ettersom de selv skal stå til rette for og betjene overvåkingsteknologien lojalt og effektivt. Et profesjonssamfunn som NAV, med mye individuell brukerkontakt der brukerne «vurderes» eller «kontrolleres» og der sanksjonene kan oppleves som brutale, er åpenbart et godt eksempel på en slik disiplinerende maktform.

I en senere fase videreutvikler Foucault maktformen til en forståelse av samfunnsstyring han kaller biopolitikk, kort definert som styring av liv og tilrettelegging for gode liv. Ideologien baseres på en relasjon mellom ekspertstyrt tilrettelegging og individuell frihet og selvrealisering som begrenses. For hva som er verdt å strebe etter i frihetens og selvrealiseringens navn, er basert på ekspertenes autoritet og vitenskapelig tenkning realisert gjennom terapeutiske relasjoner og individrettede tiltak (Foucault, 1991).

Et godt eksempel er sentrale forståelser av begreper som livskvalitet, helse og deltagelse. Utad fremheves det ofte at enkeltindivider selv har frihet til å utfolde seg på egne premisser. For mange er imidlertid denne friheten i realiteten regulert av svært begrensede rammebetingelser og ideologiske antagelser om hva som er et godt liv, hva som er sunt, og hva som er «passende» deltagelse. Analyser av hvordan maktforhold kommer til syne i de offentlige forståelsene, har pekt på en spenning mellom velferdsstatens selvforståelse som et «inkluderende» fellesskap som ivaretar individers autonomi, og individets «plikt» til å tilpasse seg et markedslignende system som til syvende og sist er inspirert av New Public Management-tenkning (Dean, 2004), slik denne reformbølgen skyllet inn over norsk offentlig sektor på begynnelsen av 2000-tallet.

Hos Fairclough er tekstlig nærlesning mer tydelig enn hos Foucault, men samtidig er tekstene også hos ham alltid koblet til den sosiale verden rundt (Fairclough, 1992; 2003). Tekster inngår i en sammenheng der produksjon, distribusjon og kommunikasjon tilrettelegges med bestemte målgrupper involvert. Akademiske institusjoner, forskningsmiljøer, forvaltningsinstitusjoner og politikk vil derfor være en naturlig ramme for å forstå hvordan produksjon og kommunikasjon av velferdstekster er organisert. Videre inkluderer Fairclough samfunnet og rådende ideologier som noe som preger tekstproduksjon og kommunikasjon.

En begrunnelse for å skrive denne boken er å synliggjøre hvordan slike former for makt virker. Utgangspunktet er i det store og hele at tekster formidler makt som ikke er direkte eller åpenbar, men skjult og latent. I denne forstand representerer bidragene i denne boken i en eller annen form varianter av diskursanalyse. Thomas Mathiesens relativt vide definisjon er dekkende for den forståelsen vi legger til grunn. Han definerer diskursanalyse som «analyse av språkbruk i en samfunnsmessig kontekst, med fokus på hvordan de ideer og begreper som produseres i denne konteksten tolker og er med på å forme den samfunnsmessige virkeligheten» (Mathiesen, 1997, s. 3). Når det gjelder metodiske tilnærminger i analysene, er bidragene av ulik karakter, og vi gjør ingen antagelser om at diskursanalyse må benytte standardiserte analyseverktøy. Forfatterne har løst prosjektene sine på ulike måter, men alle passer inn i rammen Mathiesens definisjon setter opp.

Makt og tekst: felles grunn

Alle kapitlene opererer innenfor en type konstruktivistisk forståelse. Mye av tekstmaterialet som brukes som empiri, håndteres som menneskeskapte virkeligheter og ikke som objektive sannheter. Mange av bidragene fokuserer på tekster ut fra det Paul Ricoeur kaller *mistankens hermeneutikk* (1998, s. 6). Forholdet mellom tekst og leser blir et kritisk fortolkningsarbeid der bidragsyterne stiller kritiske spørsmål ved tekstenes påstander og fremstillinger. Sentrale spørsmål blir: Hva er det egentlig som ligger til grunn for det som skrives? Finnes det intensjoner, interesser eller verdier som ikke

kommer direkte til syne i det bokstavelige meningsinnholdet til ordene som brukes (i den grad det er mulig å avgrense dette), men som likevel kommer til uttrykk?

Disse innfallsvinklene innebærer at forståelsen bidragene løfter frem, ikke ligger i teksten selv, men i relasjonen mellom tekst og leser, altså i fortolkningsarbeidet. Det er dette fortolkningsarbeidet bidragene viser frem, men det skjer ikke ut fra en systematisk fremgangsmåte som har som mål å vise frem den eneste riktige forståelsen. Alle bidragene anerkjenner at det ligger et betydelig mulighetsrom i fortolkninger av tekstene de fokuserer på. I virkeligheten ligger det derfor rimelighetsvurderinger til grunn for konklusjonene i bidragene. Ut fra ressursene som brukes, argumenterer forfatterne for at det er godt begrunnet å fortolke tekstene på den måten som anføres. Noen bidrag mener å gi svært sterke begrunnelser, mens andre nøyer seg med å løfte frem mulige forståelser som utgjør alternativer til tekstenes egen uttalte selvforståelse. Men alle forståelsene som utvikles, representerer makt.

Makten som løftes frem i kapitlene, knyttes i de fleste tilfeller mer spesifikt til varianter av politisk styringslogikk. Tekstene som analyseres, er i stor grad politiske dokumenter – offentlige utredninger, stortingsmeldinger, proposisjoner, vedtak, internasjonale konvensjoner med mer. Dette er tekster som er ment som tydelige faglige og til dels normative føringer for samfunnsutviklingen, samt for ulike samfunnsborgeres og profesjoners oppfatninger og handlinger.

Tekstforståelsene i kapitlene tar utgangspunkt i en antakelse om at tekstlige fremstillinger og praksiser i den virkelige verden på et vis er koblet sammen. Etablerte perspektiver får sosiale konsekvenser. Et medisinsk perspektiv på rus og psykiatri skaper forestillinger om bestemte behandlingsformer, for eksempel tvang og medisinerer. Velferdspolitiske tekster som med tung og repeterende retorikk viser til betydningen av omprioritering av ytelser – mindre uføretrygd – får effekter i form av moraliserende omtale og mindre sjenerøs håndtering av utsatte brukere. Politiske tekster om betydningen av hensynet til barns medvirkning i barnevernet risikerer å tilsløre kompleksiteten i mulighetene for å realisere hensynet, og viktigheten av å balansere det mot andre hensyn som beskyttelse. Teknokratisk fokus i velferdspolitiske tekster begrunner tiltak prinsipielt og skaper illusjoner om styringsevne. Velvillig patos om klimamål er uttrykk for en politisk praksis i politikken symbolske rom, men kan raskt tilsløre mangelen på nødvendige og konkrete tiltak.

Makt kommer til uttrykk i kapitlene ved at de på ulike måter utfordrer de utvalgte tekstenes fremstillinger som feilaktige eller kritikkverdige. Analysene bidrar dermed til å åpne kunnskapsfeltene tekstene handler om. Noen er tungt systemkritiske og utfordrer teknokratiske løsninger. Noen utfordrer det biologiske og medisinske hegemoniet i psykiatrien. Andre antyder alternative samtaleformer i barnevernet.

Felles for bidragene er ambisjonen om å sette nye dagsordener for problemforståelser og løsninger som kan ha begrensninger og dysfunksjonelle effekter, heller enn å komme med nye tiltak innenfor tekstenes egne problemforståelser.

Fravær av begrunnelser

De fleste bidragene i boken bruker aktivt ressurser fra kjente forståelser av makt, men det finnes også noen bidrag som ikke gjør det – selv om poengene som utvikles kan være av lignende karakter. Disse bidragene knytter makt mer direkte til kritisk filosofi og retninger innen filosofisk hermeneutikk.

Mange av bidragene i boken – også de som eksplisitt bruker kjente forståelser av makt – er direkte eller indirekte opptatt av det man kan kalle «normativ makt». Slik vi forstår begrepet, kan det knyttes til Gadammers teorier om konsensus som primær forståelse (2003) og, kanskje i enda større grad, diskursetikk og Habermas sitt begrep om herredømmefri dialog (1981).

Et kjennetegn ved makten slik den fremstår i mange av kapitlene, er at den tas for gitt, at den er selvrefererende, teknokratisk og i liten grad inviterer til dialog. Habermas har i sentrale deler av sitt forfatterskap vært opptatt av at samfunnsstyring og samfunnsutvikling nettopp preges av at marked, byråkrati og regelstyring – det han kaller systemverden – eser ut på bekostning av den kommunikativt organiserte livsverden (Habermas, 1981). Dette fremstår som problematisk og kritikkverdig nettopp fordi tillit, tilslutning og konsensus er avhengig av åpen argumentasjon. Mange av kapitlenes kritiske tilnærminger forholder seg til dette problemet, selv om de fleste ikke bruker Habermas sin terminologi.

Grunntanken i disse kritiske tilnærmingene er at tekster som ikke bidrar til å skape oppslutning om normative synspunkter hos leseren, kan uttrykke en form for påstandsmakt om hvordan det er riktig å handle. Denne typen makt kan forstås som en motsetning til «idealktekster» som er egnet til å oppnå enighet om synspunkter fordi tekstene gir begrunnelser for synspunktene, og fordi det er begrunnelser lesere vil kjenne igjen som gode i en likeverdig og rimelig opplyst «dialog med teksten» for å bruke et tradisjonelt hermeneutisk begrep.

For Gadamer er oppnåelsen av denne typen enighet om begrunnelser det han kaller «primær forståelse» (2003). Innfallsvinkelen er imidlertid enda mer relevant i forhold til Habermas sitt begrep om herredømmefri dialog, der saken står i sentrum, og der argumenter for og mot en konklusjon – riktignok i en vid forstand – skal være styrende, i motsetning til interesser, verdier eller rene personlige maktforhold. Habermas (1981) mener at i en åpen herredømmefri dialog vil kommunikativ rasjonalitet (klarhet om mening) og kritisk rasjonalitet (vurdering av argumenter) utvikle deltakernes felles erkjennelse av hva det er begrunnet å mene om en sak. Dette vil skje fordi mennesker til syvende og sist har en felles «kjerne» av fornuft, som når vi alle godtar de samme grunnleggende logiske slutningene.

Innenfor den moralfilosofiske retningen diskursetikk er ideen om herredømmefri dialog «operasjonalisert» ved at kandidater til formuleringer av etiske normer (i en kontekst) skal undergå en form for test i et likeverdig kommunikativt fellesskap. Når det gjelder tekster, kan man i lys av diskursetikken tenke seg situasjoner der en leser i utgangspunktet er nøytral eller uenig i et normativt synspunkt som fremmes i en tekst. Spørsmålet blir da i hvor stor grad teksten vil være egnet til å få leseren til å godta synspunktet, gitt språket og begrunnelsene som finnes i teksten.

Når det gjelder forholdet mellom en tekst og en leser, er det jo ikke snakk om vanlig interpersonell kommunikasjon og toveis dialog. Det vil selvsagt også være et empirisk spørsmål om en leser virkelig vil slutte seg til teksten. Det man imidlertid kan gjøre, er å spørre om det er rimelig grunn til å tro at en leser vil bli overbevist av de begrunnelsene som fremsettes i teksten – hvis de i det hele tatt finnes. Merk at denne typen analyse ikke behøver å legge noen begrensninger på hva slags argumenter som kan være relevante: Det kan i prinsippet være alle former for hensyn som vektlegges som begrunnelse for et synspunkt.

Det kan selvsagt også være vanskelig å gjøre en vurdering av hvordan argumenter i en tekst kan være egnet til å skape oppslutning hos en leser – det vil åpenbart være avhengig av en rekke individuelle og kontekstuelle faktorer. Men det innebærer ikke at det er umulig å gjøre rimelighetsvurderinger av hvor gode argumentene er.

I noen tekster kan det, som flere av bidragene i boka er opptatt av, virke svært utfordrende å finne noen argumenter overhodet, eller det kan virke rimelig klart at argumenter er sirkulære eller bygget på premisser som ikke virker innlysende eller støttet av andre antagelser. I så fall er det begrunnet å mene at teksten er smal og lukkende, og i liten grad egnet til å skape saklig oppslutning om konklusjoner i resonnementer.

Verdier

En mulig grunn til å være skeptisk til om en tekst vil kunne skape enighet i en opplyst dialog, er hvis teksten er verdiladet i den forstand at noen bestemte verdier tas for gitt – verdier som det ikke virker rimelig å tro at en leser nødvendigvis har. Generelt er det utfordrende for to parter å oppnå enighet om en sak når uenigheten mellom dem er forankret i ulike verdipreferanser, og når dialogen bare dreier seg om å avklare «fakta» i en empirisk forstand.

Hvis den ene parten like fullt forsøker å presse sine verdier på den andre – som handlingsveiledende føringer – kan dette nettopp forstås som en form for makt, fordi det utøves et normativt press.

Det samme kan derfor gjelde i tekster. Hvis en tekst som utgir seg for å være argumentativ, i virkeligheten er sterkt verdiladet, kan det både være en forklaring på hvorfor teksten ikke skaper oppslutning og et utgangspunkt for kritikk av teksten.

Motstand mot et synspunkt i en tekst kan oppstå hvis selve synspunktet er sterkt verdiladet – hvis det så å si bare hevder at én verdi er riktig. Men motstand kan også oppstå hvis premissene for et synspunkt som ikke er sterkt verdiladet, selv er verdiladete på en måte som lesere er skeptiske eller bare undrende til. Bidragene i denne boka handler egentlig om begge deler. Vi er både opptatt av hvordan synspunkter fremstår som normative, og hva som ligger til grunn for dem. En grunntanke i begge analyseformene er at uenighet ofte kan forstås som en verdibasert motstand mot et synspunkt som er forankret i andre verdier.

Mange av bidragene i boka tematiserer dette, uten at forfatterne nødvendigvis snakker så mye om «verdier». Det bidragene har til felles, er at de er opptatt av normative synspunkter og normative spenninger som verdiladede spenninger.

En spesifikk variant av dette, som er særlig interessant i en akademisk kontekst og som flere av bidragene tar opp, er hvordan metodiske og vitenskapsteoretiske posisjoner fremsettes som normative idealer. Når et bestemt syn på hva som er kunnskap eller begrunnelse fremheves, tones andre syn ned.

I de senere år har særlig begreper som evidensbasert eller forskningsbasert praksis blitt lansert. Avhengig av hvordan disse begrepene forstås, kan de i stor grad være maktuttrykk dersom de fremheves som de riktige uten at det er klart hvorfor de passer til temaene, fagfeltene eller problemstillingene de skal bidra til å løse. Flere av bidragene i boka problematiserer hvordan ulike syn på kunnskap og begrunnelser kan forstås som normative maktuttrykk innenfor velferdsfeltet.

Kort om kapitlene

De ulike bidragene i boka står trygt på egne ben, men det kan likevel være en aktiviserende og relevant inngang å antyde mer generelle posisjoner i håndteringen av forholdet mellom tekst og makt som kommer frem i kapitlene.

Det er to hovedspor eller tematikker i bidragene. De kan brukes som et utgangspunkt for å systematisere bidragene, selv om det er noe overlapp. Omtrent halvparten av bidragene dreier seg om det vi kan betegne som interesse- og verdikonflikt mellom perspektiver og/eller aktører. Resten kan plasseres under en mer omfattende forståelse av forholdet mellom statlig/profesjonell styring, autonomi og dialog.

Til slutt i denne introduksjonen gir vi en kort presentasjon av de ulike kapitlene, organisert tematisk langs disse to sporene.

Interesse- og verdikonflikt

Interesse- og verdikonflikt er tydelig uttalt i kapitlene om psykiatriens utfordringer og løsningsforståelser. Dette kommer dels til uttrykk ved å vise til manglende ivaretagelse av pasienters medbestemmelse, dels ved å peke på grunnleggende konflikt mellom medisinske/biologiske perspektiver og sosiale og subjektive kroppslige forståelser.

I kapittel 1 diskuterer Ragnfrid Kogstad hvordan tenkning og praksis i norsk psykiatri avviker fra FN's konvensjoner om rett til medbestemmelse for mennesker med funksjonshemminger. Mens internasjonalt lovverk og retningslinjer legger vekt på å styrke rettsvernet til denne gruppen, opplever brukere i Norge at dette uthules og omgås. Ekspertstyring og medisineringsparadigmet dokumenteres som dominerende på bekostning av sosialfaglige og mer brukerdemokratiske tilnærminger.

I kapittel 2 diskuterer Henrik Ravneng Johansen hvordan det biologiske og medisinske synet på kroppen er styrende innenfor psykiatri og rusfeltet. Ravneng Johansens hovedanliggende er å presentere et alternativt syn på fenomenet med røtter i Merleau-Pontys fenomenologi. Her vektlegges kroppens kapasitet for å håndtere egne erfaringer og aktivt forholde seg til omverdenen. Kapitlet løfter frem behovet for erfaringskunnskap og brukerperspektiver i lys av den fenomenologiske tilnærmingen, og utfordrer dermed det konvensjonelle behandlingsparadigmet som ikke åpner opp for det fenomenologiske perspektivet.

Interesse- og verdikonflikter er definitivt også i spill i Dag Leonardsens kapittel 3 om sosialdemokratisk styringsrasjonalitet. Her diskuteres hvordan spekteret av sosiale problemer ekspanderer gjennom etterkrigstiden, mens ambisjonene om styrings- og problemløsningskapasiteten i sosialdemokratiet stadig slår større sprekker. Kapitlet poengterer først og fremst forebyggings- tiltakenes manglende effekt gjennom etterkrigstidens ulike faser. Det lanseres motstemmer som viser til behovet for alternativ samfunnsorganisering basert på verdivalg som står i uforsonlig konflikt med teknokratiposisjoner.

I kapittel 4 skriver Bjarne Øvrelid om ytelser som insentivsystem for realisering av arbeidslinja, i lys av et konfliktperspektiv basert på diskurs- og demokratiteorien til Ernesto Laclau og Chantal Mouffe (Laclau & Mouffe, 1985). I dette perspektivet blir NOU-en Øvrelid fokuserer på et uttrykk for en kamp om hegemoni mellom to perspektiver: en hegemonisk oppfatning av hvorfor kutt i helseytelser er nødvendig, og et ekskludert perspektiv som viser

at det nettopp er sjenerøse ytelser som fremmer høy sysselsetting. Analysen påpeker hvordan dagens insentivsystem rammer utsatte grupper og undergraver velferdsstatens funksjon som nødvendig sikkerhetsnett.

Anne Bregnballes kapittel 5 om FNs bærekraftsmål peker også på en åpenbar konflikt mellom manglende konsekvenser i tiltakstenkingen og vekst som urokkelig premiss for samfunnsutviklingen. De politiske tekstene hun analyserer har tydelige målsettinger om Norges globale ansvar for reduserte klimautslipp, men konkretiserer ikke forpliktende virkemidler. Den åpenbare konflikten mellom nødvendige klimatiltak og produksjonsvekst og global markedskapitalisme artikuleres ikke i tekstene. I analysen bruker Bregnballe organisasjonsteoretikeren Nils Brunssons perspektiver (2002): Konflikten mellom mål og konkrete handlinger er en funksjonell respons på ulike forventninger i omgivelsene. Derfor er det ikke nødvendigvis samsvar mellom mål, vedtak og handling.

I alle disse bidragene er maktforståelsen knyttet til påvisning av hvilke kunnskapssyn som kommer til uttrykk i tekstene som analyseres, samt hvilke rådende praksiser som har hegemoni. Dette innebærer også at bestemte perspektiver blir marginalisert eller ekskludert. Samtidig peker kapitlenes fremstilling på motstemmer. Maktforståelsen lar seg ikke redusere til noe endimensjonalt og fullstendig asymmetrisk. Makt er dynamisk og ofte preget av grader av motmakt med potensialer.

Forholdet mellom statlig/profesjonell styring, autonomi og dialog

Flere av kapitlene undersøker hvordan tekster kan tildekke og avspore fra komplekse og ubekvemme realiteter.

Kapittel 6, skrevet av Helene T. Godø og Astrid Halså, analyserer NOU 2023:24 *Med barnet hele veien – Barnevernsinstitusjoner som har barnas tillit*. Tilmærmingen er kritisk diskursanalyse i tradisjonen fra Norman Fairclough. Forfatterne fokuserer på stilistiske virkemidler og diskursene som er i omløp i teksten, samt systemiske betingelser i barnevernet. Kapitlet viser hvordan NOU-en i sin fremstillingsform bryter med tradisjonell retorikk ved å legge vekt på barn og foreldres subjektive opplevelser og emosjonelle uttrykksformer. Samtidig avdekkes spenninger og tvetydigheter mellom «sårbarhetsdiskursen» (om hvor utsatte barna er) og «ressursdiskursen», knyttet til barns autonomi og kapasitet for selvbestemmelse.

På systemisk nivå sirkles det inn en «system- og byråkratdiskurs» om ansvarsfordeling og instrumentelle tiltak, som på mange måter fremstår annerledes enn den subjektive og emosjonelle fremstillingsformen NOU-en benytter. Kapitlet illustrerer også hvordan nærheten i deler av fremstillingen bidrar til å tilsløre utfordringene knyttet til gjennomføringen av de konkrete forslagene.

I kapittel 7 analyserer Halvor Nordby barnevernsloven som ble gjeldende fra 01.01.2023, med særlig vekt på barns medvirkning. Den analytiske inngangen til temaet er språk- og bevissthetsfilosofisk. Med dette utgangspunktet diskuterer kapitlet barnelovens forhold til verdispørsmål. Som et analytisk utgangspunkt vises det til at verdipreferanser skiller seg fra tanker og oppfatninger ved at de ikke er sanne eller usanne. Når tekstene om barnevernet likevel fremstiller «det å styrke barns medvirkning» som et uproblematisk og opplagt verdiprinsipp, påvirker dette synet på rette og gale handlinger i familier som er i barnevernets søkelys. Intervensjonen kan dermed bli til maktmisbruk, en form for «verdiimperialisme» som kan medføre at prinsippet om barns medvirkning ikke godt nok balanseres opp mot andre barnevernsfaglige hensyn og helt avgjørende kontekstuelle faktorer.

Som alternativ lanseres diskursetikken fra tradisjonen til Jürgen Habermas. Her fremmes prosedyrer knyttet til argumenterende og informert samtale, i en kontekst, for å unngå ubalansert anvendelse av barnevernsfaglige verdiprinsipper.

I kapittel 8 diskuterer Cathrine Grimsgaard kompleksiteten som ligger i å oversette prinsippet om barns medvirkning til konkrete praksiser. Det empiriske utgangspunktet er 12 vedtak om samvær etter omsorgsovertakelse fattet i Barnverns- og helsenemnda i 2024. Tilnærmingen til analysene av disse tekstene er fundert i Michel Foucaults konsept *dispositiv* (Foucault, 1999), på norsk an-ordninger, prosedyrer, teknikker – altså hvordan et fenomen som medvirkning skal forstås og håndteres gjennom kunnskapen som former fenomenet og prosedyrene som knyttes til håndteringen av det.

Tyngdepunktet legges på konkrete praksiser i stedet for abstrakte prinsipper, særlig når maktforståelsen ligger i disse prinsippene og de formative rammebetingelsene selv, og ikke i beslutningsaktørers individuelle intensjoner eller praksiser.

I kapittel 9 drøfter Mona Frank og Anne Sigfrid Grønseth hvordan integrasjonspolitiske dokumenter styrer sosial kategorisering og flyktningers

deltagelse og tilhørighet til norsk samfunnsliv. De analyserer tre stortingsmeldinger og to forskrifter om læreplan i samfunnskunnskap for voksne innvandrere. Kapitlet diskuterer hvordan dokumentene setter i spill ulike maktformer som definerer og setter betingelser for integrasjonsprosesser og målsetting, samt hvem som får bestemme hva som er den «rette» måten å leve på og delta i samfunnet. Med utgangspunkt i Pierre Bourdieus forståelse av makt og Michel Foucaults begrep om biopolitisk makt, ser forfatterne ikke bare på hvordan bestemte verdier og levemåter får definisjonsmakt ved å bli ideologisk rangert som de «riktige». De analyserer også hvordan makt virker på mer subtile måter, ved å styre flyktningers individuelle selvrealisering og livsvalg ut fra bestemte premisser gjennom introduksjonsprogrammet.

Et hovedpoeng i kapitlet er at denne typen normaliseringsprosess skaper «avvikere», de som ikke passer inn i eller følger «det normale» som forventes, og som blir konstruert som «de farlige Andre». Dette kan danne grunnlag for en underklasse og risikere å forsterke sosiale ulikheter langs etniske linjer.

I kapittel 10 analyserer Stig Gezelius og Frode Veggeland maktforholdet i offentlig tilsyn, mellom de som utøver tilsyn og de som mottar tilsyn, med vekt på skriftlig kommunikasjon i Mattilsynet. Relasjonen er en maktrelasjon på flere måter. Den utgjør både en ytre regulering gjennom sanksjonstrusler og en form for indre regulering gjennom veiledning, aksept og konsensus. Forfatterne er først og fremst opptatt av mottakernes respons, og i hvilken grad veiledning genererer tilslutning eller protest.

Kapitlet modellerer relasjonsformer i en hierarkisk konsensus–konflikt-pyramide, med hjelpsomhet og seriøsitet nederst og fiendtlig konflikt og sanksjonering av kriminelle handlinger øverst. Et hovedpoeng er at skriftlig kommunikasjon og rammebetingelser lett fører til at konflikter eskalerer, ved at profesjonelle går for raskt oppover denne pyramiden.

Marte Amundsen diskuterer Folkehelsemeldingen (Meld. St. 15. (2022–2023)) i kapittel 11. Kapitlet er opptatt av spenninger mellom fremstillinger av barn og unges helsetilstand og tiltak knyttet til påviste problemer rundt folkehelse. Dette diskuteres ved hjelp av Foucaults to maktformer *den panoptiske disiplineringen* og *den biopolitiske tilretteleggingen* for styring gjennom selvrealisering. Analysen viser en tydelig tendens til ekspertstyring gjennom individet. Den enkelte får i stor grad ansvar for egen helse, med utgangspunkt i ekspertenes problemforståelse og løsninger.

Makten fremstår i analysen som en individfokuset problem- og løsningsforståelse, der den enkelte skal anvende ekspertstyring i tilrettelegging mot seg selv og slik realisere mål og midler på egen hånd. Sosiale og strukturelle vilkår for problemer og måloppnåelse tones ned. Slik etableres et sterkt helsefokus, der individuell håndtering av egen kropp og helse blir veien til god livskvalitet. Kapitlet knytter diskusjonen til en pågående selvhjelpstrend i forståelsen psykisk helse, der samfunnsstrukturer og politiske løsninger fortrenses av individets ansvar for seg selv.

Grete Netland utfordrer i kapittel 12 premissene for det norske utdanningssystemet. Utgangspunktet er en påpekning av hvordan myndighetene opererer med et funksjonelt teknokratisk perspektiv på utdanning. Netland diskuterer hvordan utdanning som et imperativt krav fra kunnskapssamfunnet skaper for mye av en «one size fits all» utdanning, som legger utilbørlig press på deler av elevmassen. Presset kan på denne måten bidra til å forklare frafall i skolen.

Som alternativ skisserer Netland et skolesystem bygd på aristoteliske kunnskaps- og menneskesyn, slik disse kommer til uttrykk i Aristoteles tidløse klassiker om de intellektuelle dyder – *Den Nikomakiske Etikk* (1999). Konkrete implikasjoner av denne kilden til inspirasjon blir hos Netland en kortere og mer differensiert grunnutdanning, med større valgfrihet ut fra elevens interesser, evner og anlegg.

Referanser

- Aristoteles (1999). *Den nikomakiske etikk*. Gyldendal.
- Brunsson, N. (2002). *The organization of hypocrisy. Talk, decisions and actions in organizations*. Abstrakt.
- Dean, M. (2004). *Governmentality. Power and rule in modern society*. Sage Publications.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Polity.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse. Textual analysis for social research*. Routledge.
- Foucault, M. (1991). Governmentality, I G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (Red.) *The Foucault effect: Studies in governmentality*. Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, M. (1994). *Overvåkning og straff: Det moderne fengsels historie*. Gyldendal.
- Foucault, M. (1999). *Seksualitetens historie 1. Viljen til viten*. Exil.
- Gadamer, H. G. (2003). *Truth and method*. Continuum.
- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns I og II*. Suhrkamp Verlag.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy*. Verso.
- Lukes, S. (1974). *Power. A radical view*. Palgrave Macmillan.
- Mathiesen, T. (1992). *Det uferdige*. Pax.
- Mathisen, W. C. (1997). *Diskursanalyse for statsvitere: Hva, hvorfor og hvordan*. Institutt for statsvitenskap. Forskningsnotat 1.
- Neuman, I. B. (2021). *Innføring i diskursanalyse. Mening, makt, materialitet*. Fagbokforlaget.
- Nordby, H. (2012). *Etiske dilemmaer i helse og omsorgsarbeid*. Gyldendal akademisk.
- Ricoeur, P. (1998). *Hermeneutics and the human sciences*. Cambridge University Press.
- Schaaning, E. (2007). *Makt og viten. Tekster i utvalg*. Unipub forlag.
- Skrede, J. (2017). *Kritisk diskursanalyse*. Cappelen Damm.